

MESSINA FAJARDO, Luisa A. (2017): *Apuntes de fraseología, paremiología, traducción y didáctica del español*. Barcelona: Avant. ISBN: 9788416864690; 305 páxs.

A profesora Luisa Messina Fajardo, docente na Università degli Studi di Roma Tre, recompila nesta obra un conxunto variado de traballos elaborados nos últimos dez anos, algúns inéditos, outros dispersos en revistas ou en actas de congresos en torno á fraseoloxía e paremioloxía do español. Este feito é importante porque, dentro da indubidable unidade da obra (o obxecto de estudo son sempre as unidades fraseolóxicas e as paremias da lingua española), os temas que serán obxecto de análise son moi variados, de xeito que permiten poñer en relación a fraseoloxía e a paremioloxía con outras disciplinas ou áreas temáticas tales como a didáctica, a tradución, a literatura, a variación dialectal no ámbito do español e as linguas de especialidade.

A obra comeza cunha *Introdución* na que a autora nos informa do proceso de elaboración do libro e realiza unha sucinta presentación das cinco partes en que se organizan os dezaoito traballos (capítulos) que se recollen.

A primeira parte, *Fraseología, paremiología y didáctica*, inclúe os seguintes capítulos: 1. Fraseología y cultura en la didáctica del español; 2. Traducción de las unidades fraseológicas; 3. La metáfora en las unidades fraseológicas; 4. El arcaísmo y la recreación de las paremias; 5. La brevedad en las paremias y en el microrrelato.

Como se aprecia pola listaxe, no primeiro capítulo trátanse cuestións de tipo xeral relacionadas coa importancia que ten o factor cultural para acadar unha verdadeira competencia comunicativa en español como lingua estranxeira (ELE), especialmente no ámbito fraseolóxico (fraseocultura), o que exemplifica a autora dando conta da orixe de diferentes unidades fraseolóxicas de procedencia bíblica ou mitolóxica.

No segundo capítulo abórdanse os problemas que provoca a tradución das unidades fraseolóxicas españolas e a súa didáctica, aspectos que se aplican preferentemente no ámbito da docencia a alumnos italianos: de novo ofrece abundantes exemplos de equivalencias totais ou aproximadas entre UF das dúas linguas.

Nos capítulos 3, 4 e 5, sen perder de vista o enfoque didáctico, examina tres das características máis salientables das unidades fraseolóxicas e, especialmente, dos refráns: o seu carácter metafórico (enfocado desde o punto de vista da lingüística cognitiva), a abundancia de arcaísmos (léxicos e morfolóxicos) e a brevidade, o que leva á autora a unha interesante comparación entre os recursos que emprega o refraneiro para acadar esa brevidade e os utilizados nos microrrelatos. Eses recursos son basicamente os mesmos, como se mostra nos exemplos que aduce Messina: un

welerismo como *No es nada lo del ojo. Y lo llevaba en la mano* (p. 69) podería ser citado como un exemplo prototípico de microrrelato. A brevidade é unha característica sobre a que, na nosa opinión, nunca se incidirá de abondo: é típica dos xéneros que existen un cerre (pensemos tamén na lírica popular, no verso). En todos estes casos esa condensación conséguese puíndo de xeración en xeración todo o superfluo. A este respecto, sinalaba Juan de Valdés no seu *Diálogo de la lengua* (c. 1535: 158) como esta propiedade do refrán provoca que “dando a entender lo que queréis dezir, de las palabras que pusiéredes en una cláusula o razón no se pueda quitar ninguna sin ofender a la sentencia della”. Esta reflexión do ilustre humanista tráenos á cabeza a actitude de Julio Cortázar, quen non se atreveu a publicar ningún relato co seu propio nome ata que realmente se sentiu satisfeito do resultado: isto produciuse cando –seguindo o modelo de Borges– considerou que nas súas obras xa non se podía suprimir ningunha palabra, ningunha era superflua (Prego 1985: 60).

Canto á cuestión dos arcaísmos, cremos que a súa relevancia na caracterización do refraneiro está sobrevalorada: é certo que as composicións fixadas, destinadas a ser repetidas sempre nos mesmos termos, tenden a conservar formas periclitadas (*Donde no hay harina, todo es mohina*), pero non é menos certo que a maioría dos refraneiros están formados por acumulación doutros anteriores, polo que moitas das unidades paremiolóxicas aí recollidas (que se pretenden pasar por vixentes) son, en realidade, desusadas, corresponden a un tempo pasado (e, por tanto, cando se mencionan, pertencen máis á categoría das citas que á da paremioloxía sincrónica). Nos refráns vivos, pola contra, a lingua vaise actualizando ao ritmo da evolución lingüística, como se pode comprobar se contrastamos as unidades actuais coas que se recolleron nos repertorios antigos: *A rio buelto, ganancia de pescadores, Tan lueñe de ojos, tan lueñe de corazón, Haz bien y no cates a quien, Hoy por mi, cras por ti* son repetidos hoxe actualizados polos falantes como *a río revuelto..., ojos que no ven..., ...y no mires a quién, ...mañana por ti*.

A segunda parte leva por título *Traducción, didáctica y fraseología*. Consta dos seguintes capítulos: 6. La traducción como medio de comunicación y de cultura; 7. La evaluación en la traducción; 8. Didáctica y traducción de las unidades fraseológicas.

Neste apartado, a autora céntrase en distintos aspectos da tradución desde un punto de vista teórico (breve historia da tradución, principais teorías) e tamén práctico (a avaliación na aula, os problemas que suscita a tradución). Desta parte, evidentemente, interésannos para esta recensión os capítulos 6 e 8, nos que se tratan especificamente os problemas e retos da tradución de unidades fraseolóxicas (especialmente entre o español e o italiano). O carácter peculiar das UF provoca que a tradución destas unidades –sempre dentro do marco da didáctica de linguas– esixa un dominio non só lingüístico senón tamén pragmático, sociolingüístico, discursivo e cultural (faceta na que insiste a autora) das dúas linguas. Para exemplificar este proceso ofrece un listado de equivalencias entre fraseoloxismos de distinto tipo (clasificado segundo diferentes criterios: funcional, formal, semántico) e unha selección de exercicios de diversa dificultade.

A terceira parte (*Paremia, literatura y traducción*) é en boa medida unha continuación da anterior, en canto que dous dos traballos versan sobre a tradución, agora centrada nos textos literarios. Está formada polos seguintes capítulos: 9. Las mujeres y el vestir en *Refranes o proverbios en romance* (1555) de Hernán Núñez; 10. Traducción de las paremias de *La Celestina* en dos épocas: 1506 y 1995; 11. Las paremias en *La Celestina* y la traducción en italiano de las paremias de Sempronio.

Como vemos, a preocupación polos problemas e técnicas de tradución antes apuntados aplícanse agora á tradución de obras literarias, en concreto, de *La Celestina*. Así, nos capítulos 10 e 11 analízase a distinta maneira de proceder na tradución desta obra literaria (verdadeiro repertorio de proverbios, unha das cimas na utilización literaria do refraneiro) en dúas versións italianas de distinta época: a feita por Alfonso Hordóñez en Roma (1506), case ao mesmo tempo que a edición *princeps*, e a realizada por Viviana Brichetti (1995). Con estes capítulos enlaza o noveno, onde se estudan nun dos principais repertorios proverbiais dese mesmo século XVI (*Refranes o proverbios en romance* de Hernán Núñez) os estereotipos sociais e prexuízos relativos á visión da muller na época.

A cuarta parte (*Fraseología y paremiología en Hispanoamérica*) considera desde diversos puntos de vista distintos aspectos da fraseoloxía e fraseografía hispanoamericana. En concreto, os países dos que se ocupa son os seguintes: 12. Fraseología, paremiología venezolanas y «comparancias»; 13. Fraseología y paremiología en el Perú; 14. Fraseología y paremiología en Chile; 15. Fraseología y paremiología en Argentina.

Este apartado é sumamente interesante, polo menos para os que nos preocupamos pola fraseoloxía hispánica. A maioría das unidades fraseolóxicas (incluídas as paremias) propias do español de América teñen, evidentemente, unha base española (mesmo moitas unidades que neste apartado se consideran creacións americanas son coñecidas na península). Con todo, tendo en conta que constantemente se crean novos frasemas –o que é especialmente palpable nunha cultura popular tan rica como a dos países hispanoamericanos–, é de sumo interese examinar esas creacións innovadoras que, en moitos casos, seguen patróns comúns panhispánicos (como sucede coas «comparancias» venezolanas: *pasar más hambre que garrapata en peluche, más largo que piropo de tartamudo* etc., son equivalentes claros de frases elativas peninsulares como *pasar más hambre que el perro de un ciego* o *más largo que la bufanda de una jirafa*).

Como antes sinalamos, o punto de vista varía en cada un dos capítulos: no capítulo 12 e 15 Messina sopesa algúns fraseoloxismos venezolanos e arxentinos frecuentes. No capítulo 11 detense na análise das unidades fraseolóxicas que se documentan na obra *El pez en el agua* de Mario Vargas Llosa (2010). Finalmente, o capítulo 14 céntrase no estudo dos principais repertorios fraseolóxicos e paremiolóxicos do español de Chile, o que aproveita para mencionar unha selección de unidades incluídas neles.

Remata o corpo principal da obra cunha quinta parte (*Fraseología y lenguajes especiales*) composta por tres capítulos, nos que se tratan as interrelacións entre a fraseoloxía e as linguas de especialidade: 16. Los lenguajes especiales: el lenguaje político; 17. Léxico y unidades fraseológicas en el lenguaje del periodismo deportivo; 18. Fraseología y el lenguaje marino.

Evidentemente, no léxico de especialidade tamén ten cabida a fraseoloxía, como mostra neste apartado Messina Fajardo. Así, no capítulo 16 analiza algunhas unidades léxicas e fraseolóxicas de uso frecuente extraídas do diario *El País* (en realidade, bastantes desas expresións son de uso xeral, non lingua de especialidade, aínda que estean insertas nun documento de tema político: *encuentro informal, lanzar las campanas al vuelo, marchas forzadas, pez gordo* etc.). No capítulo 17 compara o uso de unidades fraseolóxicas na prensa deportiva en italiano e en español (en xeral, observa un maior uso deste tipo de expresións en español). Finalmente, o último epígrafe, dedicado ao léxico do mar, remata cunha listaxe das 57 paremias que conteñen a palabra *mar* no *Vocabulario de refranes y frases proverbiales* de Gonzalo Correas (algunha delas merece algunha atención. Por exemplo, *la mar que se parte, arroyo se hace* clasifícase no apartado “esperanza” cando o seu significado, se a interpretamos ben, é paralelo a *divide y vencerás*, é dicir, a división provoca debilidade).

Cerran a obra unhas breves conclusións finais, a bibliografía manexada ao longo dos capítulos, un índice onomástico e un apéndice no que se insire unha unidade didáctica para estudantes de español lingua estranxeira con abundantes exercicios fraseolóxicos (acompañados dun solucionario).

Esperamos que con estas liñas teñamos mostrado a variedade de temas tratados por Messina Fajardo, a riqueza de enfoques desde os que se considera o estudo da fraseoloxía, e foramos quen de suscitar o interese do lector afeccionado á paremioloxía ou do especialista, especialmente dos docentes dedicados ao ensino do español L2, para que se animen a traballar nas aulas con esta documentada obra.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- PREGO, Omar (1985): *La fascinación de las palabras. Conversaciones con Julio Cortázar*. Barcelona: Muchnik.
- VALDÉS, Juan de (c. 1535 [1978]): *Diálogo de la lengua*. Ed. de Juan M. Lope Blanch. Madrid: Castalia.

Luis González García
Universidade da Coruña / Grupo Hispania